

Nepravidelnosti v časování sloves

Podle mluvnických příruček, které nejdou do hloubky, máme čtyři slovesa nepravidelná: *být, jíst, chtít* a *vědět*. Někteří částečně poučení říkají slovesa atematická, ale v tom je rozdíl.

Nepravidelná jsou z tvaroslovného hlediska všechna slova, jejichž repertoár tvarů nelze vyvodit podle jediného vzoru. Máme několik desítek nepravidelných substantiv, mezi něž patří i slova užívaná každodenně: namátkou *den* a *týden*, *anděl* nebo *manžel* s některými měkkými tvary, vzájemně se doplňující singulárové *člověk* a plurálové *lidé*, *studna* svébytně kolísající mezi vzory „žena“ a „růže“, *dítě* se singulárem podle vz. „kuře“ a s plurálem podle vz. „kost“... Nepravidelných sloves je asi 16, když nepočítáme odvozeniny s předponou. V některých nechybuje nikdo – a přece jsou nepravidelná: v přítomném čase někdo *jde*, v minulém *šel*; někdo něco *má* podle „dělá“, ale *měl* podle „trpěl“.

Slovo atematická znamená, že kdysi měla některá slovesa koncovky připojované bez kmenové samohlásky, bez takzvaného *thematu* (jak to vidíme na tvarech *ber-e-me*, *tisk-ne-me*, *ry-je-me*, *pros-í-me*, *děl-á-me*), a dokonce to někdy byly koncovky zvláštní. *Oni dadí* (místo dnešního *oni dají*) zaniklo, a kdybych chtěl vykládat o tvaru *on dast*, který je paralelou dodnes užívaného, byť knižního *on jest*, upadnu do podezření, že si vymyslím. Ale zůstalo nám *oni jedí* a *vědí*.

Odpovědná

Co to znamená, když se řekne, že je něčeho *hafo*?

Hafo je expresivní a slangový výraz, který se hojně objevuje v moravských nářečích a v mluvě mládeže. Vyjadřuje se jím velké množství, nadbytek, např. *bylo tam hafo lidí, mám hafo práce*. Toto slovo patrně vzniklo z německého slova *Handvoll* (= hrst). Je zajímavé, že obdobný množstevní význam má i anglické slovo *handful* (= množství, které se vejde do dlaně, hrst) nebo české slovo *přehršel* (původně množství, které se vejde do spojených dlaní, nyní jím vyjadřujeme rovněž velké množství).

Podle historické tradice, kterou dnešní normativní příručky stále ještě drží, je náležité jenom *oni odpovdí*. Ale tvar *oni odpoví* je čím dál běžnější, protože historické povědomí slábne. Slábne ovšem při jednotlivých tvarech různou měrou a při působení řady faktorů, jejichž sílu je těžké odhadnout jak pro konkrétního jedince, tak pro celé společenství národního jazyka. Například kdo vyrůstal s textem písničky Ivana Mládka *Medvědi nevědí, že tůristi nemaj zbraně*, má ve svém jazykovém povědomí uloženy starodávné tvary *vědí*, *nevědí* pevněji, než by to dokázala kárající učitelka a snížená známky ze slohových prací. Potíž je v tom, že touto cestou, řekněme po sluchu, se v našem jazykovém povědomí zahnízdí nejen tvary náležité; za pár let uvidíme, co udělal s českým (ne)skloňováním reklamní pokřik typu *jdeme do Kika – v Kika mají slevy*.

Oni umějí má starobylou systémovou oporu v *oni rozumějí* a to zas v rozkazovacím způsobu *rozuměj* – ten jinak netvoříme. *Oni chtějí* (všimněte si, že ostatní osoby jsou *chci*, *chceš*, *chce*, *chceme*, *chcete*, takže tvar se základem *cht*-vybočuje) je zbytek atematických tvarů (připomeňme si uvedené *oni dadí*), který se udržel denním užíváním. Volíme ho dodnes častěji než kratší variantu *oni chtí*, kterou jsem potkal až při studiu historické mluvnice a dialektologie (moje vina: normativní slovníky ji nabízejí dodnes) a ještě dlouhá léta nato jsem ji měl za tvar už vymřelý, než jsem *oni to nechťí* zaznamenal ve spontánním a zcela všedním hovoru od svého vrstevníka z Plzeňska.

Jsou varianty, které nám normativní příručky nabízejí, ale málo se o tom ví a příslušné tvary vyvolávají údiv, třeba že vedle *kytky krásně voní* se za spisovně pokládá i *vonějí*, vedle *nohy mě už bolí* i *bolejí*. Možná byly ty tvary připuštěny s ohledem na to, že klasická a dnes už opouštěná pomůcka rozkazovacím způsobem (*trp: oni trpí; sázej: oni sázejí*) by tu nefungovala; nejsme totiž zvyklí přikazovat něčemu, aby to vonělo/bolelo, takže jsme na rozpacích, jak by se to vůbec řeklo a zda by to bylo srozumitelné. Pokud jde o *oni se bojí* (s pevným záporovým imperativem *neboj se*), pak většina uživatelů cítí právě tento tvar jako spisovný a shoduje se v tom s normativními

Kdo je *frikulín*?

Také slovo *frikulín* je slangové a běžně se užívá v mluvě mládeže. Vzniklo spojením tří anglických slov: *free*, *cool* a *in*. Být *free* (= svobodný), *cool* (= v pohodě, podle nejnovější módy), *in* (= mít přehled, být v obraze). *Frikulínem* tedy označujeme člověka, který má tyto povahové vlastnosti nebo žije *frikulínský* životní styl. Dokonce se můžeme setkat i s přechýlenou podobou *frikulínka*.

příručkami, které pro tento tvar varianty nenabízejí. *Voni se bojejí* je prostě obecná čeština a dokonce ani kratší *bojeji se*, *bojej se*, které po sluchu známe, není zatím doloženo v žádném z korpusů mluvených textů – jenže to spíš vypovídá o nedostačujícím rozsahu dnešních korpusů mluvené češtiny: na internetu je *bojej se* doloženo mnohokrát; *bojeji se* sice slychaným, ale „divným“ krátkým *i* na konci má výskytů sotva dvacet. Zároveň vidíme, že dělat si o nespisovných jazykových útvarech obrázků podle tištěných textů (tedy podle beletristických stylizací nebo podle novinářské autentičnosti, která ovšem nebývá stoprocentní) znamená dělat si iluze, zejména o proporcích: *bojej se*, na internetu tak hojně, vůbec není zastoupeno v korpusech tištěných textů SYN2000 a SYN2005 (viz <http://ucnk.ff.cuni.cz>); v prvním z nich najdeme jedno *bojeji se*, a sice z přímé řeči v próze Honzlová od Zdeny Salivarové.

Do devadesátých let se připouštělo jen *oni přicházejí*, protože rozkaz zní *přicházej*. Dnes se za správné uznává i *oni přichází*. Pomůcka v imperativu nikdy nepomohla u všech sloves: jak už jsem připomněl, měli bychom problém rozkázat, aby něco zbělelo nebo záviselo, takže by nám imperativ nepomohl v úvahách, zda je správně *kosti zbělí* nebo *na cenách ropy závisí ceny pohonných hmot*, anebo zda má být *zbělejší*, *závisejí*. Pro takové případy nastupovala další, ne právě jednoduchá kritéria. Většina sloves vzoru „sází“ (který míval podle příruček jen *oni sázejí*) jsou slovesa odvozená: naše *zbělet* od *bílý*, *vypouštět* od *vypustit*, *ztrácat* od *ztratit*, sám vzor *sázet* od *polozapomenutého sádit*. (Vnímání odvozovacího řetězce, např. *tratit* → *ztratit* → *ztrácat*, bývá však u laiků zatíženo řadou dezorientujících zkratů; slyšel jsem i o učitelce učící, že *vyorávač* je od *orat*. Navíc je i na odborné úrovni těžko rozhodnout, zda pro *vypouštět* uznat jako dřívější *pustit* → *vypustit*, nebo *pustit* → *pouštět*. Ani pomůcka odvozováním by tedy nefungovala spolehlivě.) Ke vzoru „trpí“ patří neodvozená slovesa stavová jako *ležet*, *viset*, *sedět*. Dobrá, ale je tu potíž s jejich odvozeninami, zejména pokud nabyly obrazné platnosti a významová spojitost se slovesem bez předpony je oslabená; proto se připouští sice jen *oni visí*, ale *oni závisí* i *závisejí*. Připočteme slovesa, která z historických příčin kolísají mezi všemi vzory 4. třídy (*myslit/myslet*,

Je slovo *sranda* slušné a spisovné?

Starší generace by se pravděpodobně nad slovem *sranda* pohoršila, protože je odvozeno od slovesa, které tu snad ani nemusíme uvádět. Postupem času se však vulgární příděch tohoto výrazu vytrácí, stejně jako se ztrácí i obecné povědomí o jeho původu. V dnešní češtině existují i jiné vulgarismy, u kterých se míra jejich tabuizace zvolna oslabila, např. *bordel* (z německého *Bordell* = nevěstinec, původně „bouda z prken“), *proutník* (v *Jungmannově slovníku* je u slova *prut* uveden jako jeden z mnoha významů také „mužský úd, penis“) nebo *panchart* (ze středohornoněmeckého

bydlit/bydlet). Vezměme v úvahu, že řada variant na *-ejí* (srov. výše) buď nebyla a není vůbec správná, nebo za takové nebyla a není pisateli textů pokládána, zatímco naopak tvary zakončené pouhým *-í* pro nemalou část uživatelů jazyka vypadají správněji. Přidejme konečně zkušenost, že do r. 1993 musely být v textech všeho druhu stovky tvarů typu *oni -í* redigovány, korigovány, opravovány na *oni -ejí*. Pak přijmeme s větším pochopením kodifikační krok, který s tvarem *oni sázejí* zrovnoprávnil tvar *oni sází*. Méně starostí o bezchybné tvary uvolňuje mentální kapacitu píšícího pro věci podstatnější, například pro výstavbu jazykového projevu. Pokud tento kodifikační krok chceme hodnotit (a jsou kritici, kteří se k němu stále *vracejí*, aniž připustí, že se *vrací*), položme si také otázku, zda a jak jsme jako uživatelé jazyka této uvolněné kapacity využili.

oni visí, oni závisejí

banchart = „dítě zplozené na lavici; tj. nikoli z manželského lože“, přesmyčkou ze slova *panchart* vznikla také podoba *parchant*). U všech těchto vulgarismů je třeba vždy zvážit, zda se jejich užití v dané komunikační situaci hodí, či nikoli. V kultivovaných projevech tyto výrazy raději nahraďme jejich neutrálními synonymy: místo *srandy* můžeme říci „legrace“, místo *bordelu* „nevěstinec“ (v expresivním významu ovšem samozřejmě „nepořádek“), místo *proutníka* „záletník“ a místo *pancharta* „nemanželské dítě“.